

KÜLLİYE

ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

XV. Yüzyıl Osmanlı Fıkıh Geleneğine II. Mehmed Devri Âlimi Molla Hüsrev'in “Ekûlü”sünden Bakmak*

Ahmet Demir**

Özet

XV. yüzyıla kendinden önceki Türk-İslam devletlerinden çok güçlü bir fıkıh geleneği tevarüs ederek ulaşan Osmanlı fıkıh ulemasının büyük ölçüde nakilcilik, şerhçilik çizgisinde olduğu, dolayısıyla güçlü bir gelenekselcilik takip ettikleri söylenebilir. Bu dönemde bahsedilen geleneğin dışına çıkma gayretinde olan âlimler de bulunmaktadır. Fâtih Sultan Mehmet'in büyük değer verdiği isimlerden olan Molla Hüsrev'in *Gurerü'l-Ahkâm* ve bunun şerhi olan *Dürerü'l-Hükkâm fi Şerhi Gurerü'l-Ahkâm* adlı teliflerinde buna dair işaretler vardır.

Bu yazıda, adı geçen âlimin yukarıda bahsedilen eserlerde kullandığı ve fıkıh ilmi bakımından özgünlüğü aradığını gösteren “ekûlü” iddiası üzerinden gelenekselcilik çizgisinin dışına çıkma gayreti değerlendirilecektir. Fıkıh ilminin gelişen ve değişen şartlara göre sürekli yenilenme ihtiyacı hisseden bir yapısının farkında olan Molla Hüsrev, toplumun artan ihtiyaçlarıyla birlikte değişen sosyal, ekonomik ve hatta siyasi şartlar çerçevesinde yeni görüşler ortaya koyarken gelenekselciliğe çok da bağlı olmadığını göstermektedir. Onun bu sahadaki katkısı dönemin kaynakları çerçevesinde tespit edilecek ve bu sayede daha sonraki yüzyıllarda Osmanlı ilim ve fıkıh anlayışındaki durağanlaşmanın sebeplerine ışık tutulmuş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İlimiyesi, Fıkıh İlmi, Fâtih Sultan Mehmet, Molla Hüsrev, Nakilcilik, Şerhçilik.

To Look At The Fifteenth Century Ottoman Fiqh Tradition From The “Ekûlü” Of The Mehmed II Period Scholar Molla Hüsrev

Abstract

It can be said that the Ottoman fiqh scholars, who reached the fifteenth century by inheriting a very strong fiqh tradition from the previous Turkish-Islamic states, were largely in the line of narrationism and momentary, therefore they followed a strong traditionalism. There are also scholars who were trying to get out of the mentioned tradition during this period. There are signs of this in the works of Molla Hüsrev, one of the names that Sultan Mehmed The Conqueror greatly valued, called *Gurerü'l-Ahkâm* and its commentary, *Dürerü'l-Hükkâm fi Şerhi Gurerü'l-Ahkâm*.

In this article, the mentioned scholar's effort to go beyond the line of traditionalism through the “ekûlü” claim that he uses in the works mentioned above and shows that he is looking for originality in terms of fiqh science will be evaluated. Molla Hüsrev, who is aware of the structure of the science of fiqh that needs to be constantly renewed according to the developing and changing conditions, shows that he is not very attached to traditionalism while putting forward new views within the framework of the changing social, economic and even political conditions with the increasing needs of the society. His contribution in this field will be determined within the framework of the sources of the period, and thanks to this, light will be shed on the reasons for the stagnation in the Ottoman science and fiqh understanding in the following centuries.

Keywords: The Ottoman Science, Fiqh, Fatih Sultan Mehmet, Molla Hüsrev, Transportation, Commentary.

* Bu yazı, 07-09 Eylül 2022 tarihinde İstanbul Medeniyet Üniversitesi'nde gerçekleştirilen III. Uluslararası Osmanlı Araştırmaları Kongresi'nde tebliğ olarak sunulan metnin geliştirilmiş halidir. Daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamıştır.

** Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Kırıkkale / Türkiye, e-mail: ademir38@gmail.com

ORCID : <https://orcid.org/0000-0003-3272-775X>.

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz / To cite this article (APA):

Demir, A., (2024). XV. Yüzyıl Osmanlı Fıkıh Geleneğine II. Mehmed Devri Âlimi Molla Hüsrev'in “Ekûlü”sünden Bakmak. *Küllîye*, 5(1), 119-136. DOI: 10.48139/aybukulliyeye.1431955

Makale Bilgisi / Article Information

Geliş / Received	Kabul / Accepted	Türü / Type	Sayfa / Page
5 Şubat 2024	22 Mart 2024	Araştırma Makalesi	119-136
5 February 2024	22 March 2024	Research Article	

Giriş

Türkler, İslâmiyetten önce çok sayıda devlet kurmuşlardır. Bu dini kabul ettikten sonra da İslâmî kimliğe sahip olanlarını tesis etmişlerdir. Yeni dinin kabulünün ardından kurulan Türk devletleri kendilerini İslâm medeniyeti içerisinde buldular. Türklerin bu dönemde kurduğu en büyük devletler Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu ve Osmanlı Devleti idi. İslâm dini, ayrıca bir hukuk sistemi olduğu için Türk-İslâm devletleri bu sistem içerisinde yaşamak durumundaydı. Dolayısıyla bu dinin hukuku Osmanlıların da hukuku olmuştur (Üçok & Mumcu & Bozkurt, 2002, s. 47-48). Bütün Türk-İslâm devletleri gibi Osmanlılar da önceki geleneklerine belli ölçüde bağlı kalmışlar, İslâm hukukunun bazı konulardaki boşluklarını örf ve âdetleri sayesinde geliştirdikleri anlayışlarıyla doldurmuşlardır.

Osmanlı Devleti bir imparatorluk şekline dönüşürken XIV ve XV. yüzyıllardaki kurumsal yapılanmasına ulemânın da büyük katkıları olmuştur (Ocak, 1998, s. 111). Bu bağlamda en önemli dönem hiç şüphe yok ki Fatih Sultan Mehmet dönemidir (İnalçık, 1973, s. 23; İnalçık, 1974, s. 510-513; Ocak, 1994, s. 1206-1207; Clot, 1998, s. 66). O, siyasî, askerî veya malî konularda yapacaklarını hukukî bir temele oturtmaya gayret etmiştir. Devletin bağlı olduğu şer'î ve örfî dayanakları gözetmiştir. Bu sayede Osmanlı padişahının iradî gücünün temsil edildiği örfî hukuku da şer'î hukukun yanına yerleştirmiştir. Bu hukuk sistemi, Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrinden beri uygulanmış, Fâtih Sultan Mehmed'le birlikte daha sağlam bir zemine oturmuştur. XV. yüzyılın sonlarına kadar kurumsallaşma sürecini geliştirerek devam ettirmiştir. XVI. yüzyılın başlarında ise, İslâm hukuku uzmanları olan ulemâca temsil olunan Sünnî İslâm anlayışı muzaffer olmuştur. I. Selim (1512-1520) ve I. Süleyman (1520-1566) gibi Osmanlı hükümdârları İslâm hukukunun Hanefî yorumunu, ilk Abbasî devrinden beri, her zaman sahip olduğu nüfûz bakımından en yüksek derecesine ulaştırmışlardır (Schacht, 1973, s. 89-90; Ekinci, 2008, s. 135).

İslam Fıkıh Geleneğinin Kısa Tarihi ve Niteliği

İslâm hukuku, esasen fıkıh ilminin geçirdiği evrelerle şekillenmiştir. Bu devirler bazı araştırmacılar tarafından farklı bakış açılarına göre farklı şekilde dönembendirilse de³² netice itibariyle Hz. Peygamber döneminden günümüze kadar devam eden süreç bu konuda genel bir çerçeve olarak kabul edilmelidir. Bu dönemlerin en önemlisi, hiç şüphe yok ki Hz. Peygamber dönemidir. Çünkü vahye dayanan ve vahyin denetimi altında gerçekleşen yasama ve uygulama bu dönemde

³² Ekrem Buğra Ekinci'ye göre 6 dönem şu şekildedir: 1-Hz. Peygamber devri, 2-Sahâbe-i Kirâm devri, 3-Tâbiîn ve Tebe-i Tâbiîn devri, 4-Hukukun Tedvini ve Mezhepler, 5-Taklid devri, 6-Taknin (Kanunlaştırma) devri. (Ekinci, 2008, s. 136-161). Hayreddin Karaman'a göre ise 7 dönemdir: 1- Hz. Peygamber, 2-Sahâbe, 3-Emevîler, 4-Abbasîler, 5-Selçuklular, 6-Moğol İstîlası'ndan *Mecelle*'ye ve 7-*Mecelle*'den günümüze kadar devam eden dönemler (Karaman, 1996, s. 1-12).

tamamlanmış, daha sonraki dönemlere de kaynak olmuş, emsâl teşkil etmiştir (Karaman, 1996, s. 1-12).

Hulefâ-yı Râşidîn'i de içine alan Sahabe döneminde Hz. Peygamber'in izlerini görmek mümkündür. Emevîlerin sonu ile Abbasîler devrinin ilk yıllarında Irak merkezli *ehl-i re'ye*, Hicaz merkezli *ehl-i hadîs (ehl-i eser)* ekolleri gelişmiştir (Zehrâ, 1999, s. 119; Fazlur Rahman, 2000, s. 139-140; Ekinci, 2008, s. 140). Abbasîler devrinde fıkıh ilmi en olgun çağını yaşamıştır. Öyle ki bu dönem önemli fıkıh ekollerinden Hanefîlik, Malikîlik, Şafîîlik ve Hanbelîlik gelişme ve doktrinel yapılarını oluşturma imkânı elde etmiştir (Ekinci, 2008, s. 141-151). Abbasîlerin son zamanlarıyla Büyük Selçuklular devri fıkıhın durağanlık yaşadığı bir dönem olmuştur. Merkezi otoritenin sarsılması, birçok İslam devletinin kurulması, kültürler arası etkileşimler yaşanması, farklı dinî düşüncelerin ortaya çıkması ve başka birçok âmil neticesinde fıkıh ilmindeki gelişmeler durma noktasına gelmiş, taklitçilik ruhu güçlenmiştir (İnalçık, 2000, s. 40; Karaman, 1996, s. 8).

Hicrî II. ve III. asırlar arasında fıkıhın İslâm hukuku mahiyetinde olgunlaşma sürecinde, henüz dört büyük *Ehl-i sünnet* mezhebi oluşmamışken ortaya çıkan Mu'tezile hareketi³³, hızla gelişerek yaygınlaşmıştır. *Ehl-i hadîs* ile Mu'tezile arasında zaman zaman tartışmalar ortaya çıkmış, bu durum hadis ehlinin kelâma dair düşüncelerinin yapısına kafî bir tesirde bulunmuştur (Nyberg, 1960, s. 759; Işık, 1967, s. 80-82). *Ehl-i sünnet* imam ve ulemâsının Mu'tezile hareketi karşısındaki tavırları ve giriştikleri mücadele, İslâm hukuk sisteminin Sünnî karakter kazanmasında en önemli rollerden birini oynamış olmalıdır. Ayrıca *Ehl-i sünnet* ulemâsının, neredeyse bütün eğitimi derece derece kendi kontrolleri altına sokmaları, kendi düşünce ve ideallerini gerçekleştirmek için müfredât programları oluşturarak tatbik mevkiine koymaları bu Sünnî kimliğin diğer tezâhürleri olarak görülebilir (Fazlur Rahman, 2000, s. 47).

İslâm tarihinde *Ehl-i sünnet* dairesinde gelişme gösteren hukuk sisteminin belirginleşmesinde dört büyük fıkıh mezhebinin rolü olduğu bilinmektedir. Bu mezheplerden Hanefîliğin diğerlerine oranla daha geniş alana yayılması, siyasî, sosyo-kültürel ve dinî faktörler sayesinde olduğu kadar, bu mezhebin benimsediği-uyguladığı *istidlâl* metotlarıyla da gerçekleşmiştir. Bilindiği üzere, özellikle *icmâ*, *kıyas*, *istihsân* ve *istislâh* gibi zengin bir çeşitlilikte hüküm çıkarma usulünü savunan ulemâ genelde Hanefî mezhebine mensup idiler (İnalçık, 2000, s. 40). Hanefîlik'le birlikte Malikîlik, Şafîîlik ve Hanbelîlik, *Ehl-i sünnet*'in dört büyük amel mezhebi olmuş, Maturidîlik ve Eş'ârîlik de inanç mezhebi olarak gelişme göstermiştir.

³³ Bu itikadî mezhep özellikle Abbasi halifeleri Memun ve Mutasım dönemlerinde (m. 813-842) altın çağını yaşamıştır. (Işık, 1966, s. 60-61).

Osmanlı Hukuk Yapısının Niteliği

Konuya giriş yapmadan önce şu önemli tespiti yapmak faydalı olacaktır. Osmanlı hukuk yapısını dönemlendirirken, başlangıçtan XVI. yüzyılın ilk yarısına kadar ve bundan sonraki dönem ayırımına dikkat etmek gerekmektedir. Zira erken dönem Osmanlı hukuk yapısında fıkıh-örf ilişkisini net bir şekilde ortaya koyabilmek, dönemin toplumsal iç dinamikleri, İslamiyet'e geçiş süreçleri, siyasi teşkilatlanmanın gerçekleştiği coğrafyadaki şartlar göz önüne alındığında zor bir durum gibi görünmektedir (Koç, 1999, s. 119-120). Bu yazıda büyük ölçüde fıkıh ilmi çerçevesindeki durum ele alındığı için Osmanlı hukuk yapısının daha çok ilk dönemi üzerinde durulacak, zaman zaman da örfî-şer'î hukuk bağlantısı noktasına vurgu yapılacaktır.

Osmanlılar, şer'î hukuk mirasını Abbasîler, Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçukluları yoluyla devralmışlardır (Üçok & Mumcu, 2000, s. 154). Diğer taraftan da örfî hukuk alanında ilk iki devlet vasıtasıyla belirli ölçüde Türk-Moğol değerlerinden beslenmişlerdir. Osmanlı hukuk yapısında bu iki kaynak çok bâriz şekilde bir arada görülmekle birlikte, İslâm hukukunun bu yapının temelini oluşturduğu (Aydın, 2002, s. 15) konusunda dönemin Osmanlı kaynaklarında bazı bilgiler bulunmaktadır. Bu kaynaklarda şer'î hukukun en önemli tatbikçisi olan kadı ile ilgili olarak "kadı konuldu" (Aşıkpaşazâde, 1332, s. 18), "...ve ehl-i şer' âna şer'iat dirler ve vâzî'ına şâri' itlâk iderler" (Tursun Bey, 1330, s. 13) şeklindeki ifadeler, erken dönem Osmanlı hukukundaki teoriklikten öte pratik numûneleri de işaret etmektedir. Medrese ders programlarının da bu anlayış çerçevesinde düzenlenmesi, bu anlayışın kabul edilirliliğine bir delil olarak görülmelidir. Medresede bu çerçevede yetişen ulemâ ve özelde de fukahâ, yine aynı sistem etrafında eğitim-öğretim hayatına katılmış, dinî ve hukukî sahalarda devletin yürütme kolları olarak bu anlayışı temsil ve tatbik etmiştir. Ayrıca İslâm hukukunun ayrıntılı şekilde düzenlemediği veya bunu devlet başkanlarına havale ettiği alanlarda Osmanlı hükümdârları için *örf* ya da *örf-i sultanî* denilen hukukun özel bir alanı ortaya çıkmıştır. *Örfî hukuk*, *siyâset-i sultanî*, *kânûn*, *kânûnnâme* isimleri altında gelişme gösteren ikinci hukuk alanı, şer'î hükümlerin tanıdığı sınırlı yasama yetkisine veya içtihat esasına ait düzenlemeler şeklinde belirginleşmiştir (İnalçık, 1973, s. 70-71).

Kuruluş devrinden itibaren Osmanlı devletinde şer'î hukuk yanında *örfün* varlığı bilinmektedir (Aşıkpaşazâde, 1332, s. 18-22). Beyliğin hukukî-idarî alanlarda artan ihtiyaçlarına fakihlerin cevap vermesi, ilk bakışta bu dönemde şer'î hukukun cârî olduğunun önemli göstergeleri arasında olduğu şeklinde bir fikir oluşturmaktadır. Bu durumu, beyliğin yazılı hukuk metinleri olmamasına, uçlarda

dinî-hukukî hayatı düzenleyen fakîhlerin³⁴ inisiyatifi beylere bahşetmesine (Koç, 1999, s. 120) bağlamak mümkün görünmektedir.

Selçuklulardan beri özellikle kadılar tarafından uygulanan hukuk, Osmanlılarda da genişleyerek devam ettirilmiştir. Kadılar, devletin hukukî işlerinin uygulayıcısı oldukları ve kodifiye edilmiş yazılı hukuk metinleri olmadığı için fıkıh kitaplarına müracaat etmişlerdir. Örfî hukukun Fâtih'e kadarki hükümdârlarca tatbik edildiği, beyliğin kurucusu Osman Bey'in de bu çerçevede, bağımsızlığını ilân ederek kanunlar koyduğu bilinmektedir (İnalcık, 1966, s. 272-273). Fakat Fâtih, örfî hukuku kodifiye ederek kanunnâme tanzim eden ilk Osmanlı hükümdârı olmuştur (İnalcık, 1973, s. 71-73; Hassan, 2001, s. 188-189)³⁵.

Fâtih bu kânunnâme ile şeriatın ulemâ vasıtasıyla kendisine verdiği yetkiyi kullanıp, İslâm hukukunun değişmez değerlerine büyük oranda bağlı kalarak, Türk-Moğol hükümdârlarının yaptığı gibi *örf*'ü temsil etmiştir. Hatta o bunu yapmakla, onların uygulamasını tekrar ve teyit biçiminde, gelecek hükümdârlar için de belli oranda geçerli olmak üzere bir gaye gütmüştür (Anhegger & İnalcık, 2000, s. XI-XII; Hassan, 2001, s. 188). Kanunnâmenin muhtevâsına baktığımızda Cengiz Han'ın koyduğu “olub-gelmiş kânuna göre hareket etmeleri”, “geçerlilik ve değiştirilemez” ifadeleri, “bu kânunnâme atam ve dedem kânunudur ve benim dahi kânunumdur” şeklinde karşılığını bulmaktadır (Kânunnâme-i Âl-i Osman, 2003, s. 3). Buradan hareketle kânunnâmede Orta Asya kültürünün, özelde de *örf*'ün izini görmek pekâlâ mümkün olmaktadır. Orta Asya'da çok eskiden beri adına *töre* denilen yazılı olmayan bir yasanın hüküm sürdüğü ve Cengiz Han tarafından yazılı hale getirildiği bilinmektedir. Bu yasa, sonraki Türk-Moğol devletleri tarafından da uygulanmış olup, Anadolu'ya geçişi İlhanlılar sayesinde olmuştur (Cici, 2002b, s. 54-55).

Şer'î ve örfî hukukun bir arada yürütülmesi, daha doğrusu, ikincisinin birincisine uydurulmasından dolayı Fâtih dönemi önemlidir. Osmanlı Devleti, esas itibariyle *şeriat*'ın üstünlüğü ilkesini takip etmiştir. İlk Osmanlı hükümdârları, hukukî kurallar koyarken hatta politik kararlar alırken fakîhlere danışmışlardır. Fâtih'ten sonra ise, yönetime ait alanlar, kanun yapma faaliyeti bakımından

³⁴ Erken dönem Osmanlısında Yahşi Fakih ve Tursun Fakih gibi sembol isimler dikkat çekmektedir.

³⁵ Fâtih, *Kânunnâme-i Âl-i Osman*'dan başka yörtlere dair küçük bir kanun ile reâyâ ve ceza kanunnâmesi daha derletmişti (*Kânunnâme-i Âl-i Osman*, 2003, s. 1; İnalcık, 1973, s. 72-74). Nişancı Mehmed Paşa, Fâtih'in *Kânunnâme-i Âl-i Osman*'ını Mahmud Paşa zamanında hazırlamaya başlamıştı. Kendisi de bu işte Mahmud Paşa'nın müşaviri olup, sadrazam olunca (m. 1477-1481), nezareti altında kanunların tanzimini tamamlamıştı. Teşkilât kanunnâmesini toplama ve tertip vazifesi Nişancı Leyszâde Mustafa b. Mehmed'e emredilmişti (İnalcık, 2000, s. 33).

Sultan'a özgü sayılmış fakat şerh'in kontrolü dışında düşünülmemiştir (İnalçık, 2000, s. 39).

Osmanlılar, devleti ve toplumuyla İslâm'ın bütün değerlerini benimseyip bunu en iyi biçimde temsile gayret edip, bağlı oldukları din ve onun kültüründen kurumsal ya da olgusal çok sayıda unsur devraldılar. Bunlar arasında medreseler önemli bir yerde bulunmaktadır. Medreselerin esas hedefi, İslamî ilimlerin, özelde de fikhın öğretilmesiydi. Dolayısıyla buralardaki fikh öğretimi, Fâtih'le birlikte, kontrol mekânizmasının daha üst seviyede ve çok yönlü şekildeki tatbikiyle desteklendi. Osmanlılar bunda büyük kurumsal başarı sağladılar. Bu müesseselerdeki eğitim, kuruluş devrinden itibaren klasik İslamî geleneğin gereklerini yansıttığı gibi, Fâtih'le birlikte gerçekleşen yeniden yapılanma döneminde bu geleneğin dışına çıkma temâyülüne girdi. Aklî ilimler tasnifine ilk zamanlarda dahil edilmeyen kelâmın *Fâtih medreseleri*'nde bizzat hükümdârın kararlılığı ile ders programlarına alınması, Osmanlı ilim anlayışını etkileyecek bir boyut kazandı. Osmanlı medreseli ulemâsı arasında, önceki dönemlerde nadir olarak görülen, yani şerhçi-nakilci gelenekselliğinden sıyrılma gayretindeki âlim tipine Fâtih dönemiyle birlikte artan oranlarda rastlanmaya başlandı.

Medrese merkezli yürütülen fikh eğitiminin, devletin benimsediği resmî düşünceyle bağlantısını kısaca açıklamak faydalı olacaktır. Zira yazıda ele alınan Molla Hüsrev bu sürecin önemli bir temsilcisi olarak ortaya çıkacaktır. Osmanlıların birçok şeyi miras aldığı Büyük Selçuklularda Sünnî anlayışın Şâfiî, Anadolu Selçuklularında ise Hanefî yorumu geçerliydi. İkincilerde fetvâlar Hanefî fikhı esas alınarak verilirdi (Uzunçarşılı, 1988, s. 122-123). Hükümdârlar da Sünnîliğin muhafazası için önemli gayret sarfetmişti (Yazıcıoğlu, 2002, s. 110). Sünnîliğin her iki Selçuklu devletinde de yaygınlaşmasında Nizâmiye medreselerinin önemli bir görev üstlendiği gerçektir. Sünnî-Hanefî fikh anlayış Osmanlılar tarafından ilk dönemlerden itibaren benimsenmiş ve resmî devlet düşüncesinin oluşmasında önemli rol oynamıştır. Böyle bir durumda olunmasına rağmen diğer *Ehl-i sünnet* mezhepleri kenara itilmemiş, zaman zaman halkın problemlerinin çözümünde olsun, fikhî terminolojinin yerine getirilmesi esnasında olsun diğer mezheplerin görüşlerine de müracaat olunmuştur. Dört büyük *Ehl-i sünnet* mezhebinin bir arada bulundurulması konusunda en iyi örnek, Şah Melek Paşa medresesinin ders programları hakkında bilgi veren vakfiyedir (Gökbilgin, 1952, s. 248-249)³⁶. İşte bu siyasî, dinî, hukukî ve kültürel mirasın en baskın rengi

³⁶ Adı geçen medrese vakfiyesinde fikh derslerinin dört büyük mezhep çerçevesinde okutulma isteği, medreseden yetişecek ulemânın bütün mezheplere ait genel bilgilere sahip olmasını gerekli görme ihtiyacına dayalı olsa gerek. Yine bu vakfiyede yer alan "orayı fikh, fikh usûlü, hılâf ve cedel okuyacaklara, müslümanlara dört büyük mezhebin farklarını anlatıp izah edecek olan âlim ve fakihlere vakfetmiştir" kaydı, dört büyük mezhebin burada yetişecek müderrislerce iyi derecede bilinmesi gerektiğine bir işaret olarak görülmektedir (Bilge, 1984, s. 151).

olan Sünnîliğin Osmanlı Devleti'ndeki resmî teorisyenleri ve savunucuları da ulemâ idi (Schacht, 1986, s. 97-98; Lekesiz, 1999, s. 80).

Osmanlı medreselerinde görev yapan ilk müderrisler ve onların talebesi Sünnî ve Hanefî anlayışa sahiptir. Bu, medreselerde okutulan kitaplardan ve hukukî uygulamalardan anlaşılmaktadır. Bu anlayışı en iyi yansıtan fıkıh kitaplarından özellikle *Hidâye*, medrese müfredâtında uzun süre varlığını korumuştur. Buna ek olarak Osmanlı ulemâsından bazıları mevcut düzenin korunması ve devlet işlerinin aksamadan yürümesi amacıyla hizmet ederek (Ocak, 2002, s. 20) Hanefî eserlerine şerh, hâşiye, ta'lik yazarak bu geleneği devam ettirdiler. Bazıları da dönemin sosyo-kültürel ve siyasî şartlarını göz önünde bulundurarak orijinal eserler meydana getirdiler. İşte bu zihniyetin en iyi temsilcisi olan Osmanlı ulemâsına ait eserler, henüz mevcut olmayan kanunlaştırma faaliyetleri sürecinde, hukuk alanında uzun süre benimsenip tatbikte önemli roller oynadılar. Muâmelâtta Hanefîliğin, itikatta Maturidîliğin temsilcisi olan iki fıkıh eserinden biri, Molla Hüsrev'in *Gurer*'i ile daha çok bunun şerhi *Dürer*, diğeri de ondan bir yüzyıl sonra kaleme alınan İbrahim Halebî'nin *Mülteka'l-Ebhur*'udur.³⁷ Bu iki eser, hem uzun süre Osmanlı hukukunun icrasında rol oynamış, hem de benimsedikleri anlayışı devam ettirmişlerdir (Gibb & Bowen, 1950, s. 22-23). Bu eserlere, İslâm hukukunun resmen kanunlaştırılmadığı ve resmî kanun metinlerinin bulunmadığı dönemlerde, medreselerde ders kitabı olarak okutulan fıkıh ve fetvâ kitapları veya icraî hukukun başvuru kaynakları çerçevesinde bakılmalıdır. Zaten miras olarak devralınan hukukun gelenekselliğini devam ettiren en önemli unsur olan medreseleri, hukukî yürürlüğü sağlayan kuvvetler olarak görmek gerekir. Osmanlı Devleti'nde kadılar da aynı mezhebe mensup olanlardan atanmış, mahkemelerde çoğunlukla Hanefî hukuku tatbik edilmiştir. Bu yapı, Osmanlılarda süreklilik şeklinde bir gelişme göstermiştir. Artık imparatorluk olduğu zamanlarda ise Sünnî İslâm anlayışı resmî düşünce olarak benimsenmiş, hukukî uygulamalar da Hanefî yorumuna göre yapılmıştır (Lekesiz, 1999, s. 81).

Osmanlı Fıkıh Anlayışı ve Molla Hüsrev

İslâm dünyasında XII. yüzyıldan itibaren etkili olan durağanlık ve taklitçilik Osmanlı'yı da etkilemiştir (Goldziher & Köprülü, 1974, s. 601; Cici, 2001, s. 256). İctihat müessesesinin işlemez duruma gelmesi (Aydın³⁸, 2000, s. 443; Schacht, 1973, s. 78), ilk dönem Osmanlı fıkıh âlimlerini farklı metotlarla çözüm arayışına yönlendirmiştir. Çünkü hem nasslar (Kur'ân ve Sünnet) sınırlı, hem de

³⁷ XVI. yüzyılda İbrahim Halebî (ö. 956/1549) tarafından yazılan fıkıh kitabıdır. Bu kitap da *Dürer*'le birlikte Osmanlı hukukunun en önemli kaynaklarından birisi olmuştur (Bu konuda bkz. Aydın, 1996, s. 62).

³⁸ Yazara göre ictihad kapısının kapanması tartışması, mezheplerin teşekkül edip yerleşmesi ve taklit olgusuyla yakından ilgilidir.

müçtehitlerin içtihatları zamanla kayıtlıdır. Bu durumun bilincinde olanlar arasında, ilk dönem Osmanlı fıkıhçılarından Molla Fenari, Bedreddin Simavî, Musannifek, Molla Hüsrev ve Kâfiyeci'nin istinbat adı verilen hüküm çıkarma usullerini kullanarak hüküm vermeye yönelik faaliyetleri dikkat çekmektedir. İlk dönem Osmanlısında kimi fakihlerin, imamların içtihatlarını uyulması zorunlu şer'î nass gibi görüp onları yorumlarıyla savunmaya çalıştıkları, yukarıda adı geçen âlimlerin de onların görüşlerini Kur'ân ve Sünnet süzgecinden geçirmeyi kabul etmiş oldukları görülmektedir (Cici, 2001, s. 255). Nitekim bu dönemde, diğer mezheplerden tercihler yapılmış, çok sık olmasa da bazı konularda Hanefî imamların görüşlerine itirazlar yapılmış, yeni görüşler ortaya konmuştur. Hanefî ve diğer mezheplerde olanların yararlanıp yararlanamayacağı hususunda son derece esnek davranılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin ilk bir buçuk asrında medreseler İslâm fikhî (hukuk) ağırlıklı bir müfredâta sahipti. Buralarda okutulan fıkıh kitapları genelde, İslâm fikhinin klasik referansları arasında sayılan Merginânî (ö. 530/1135)³⁹'nin *Hidâye*'si ve buna ait şerh ve hâşiyeler, Zeylâî (ö. 743/1342)'nin *Kenzü'd-Dekâyık Şerhi*, *Kâdihân*'a ait fetvâ kitabı ve *Vikâye* gibilerdi. İlk dönemler için öne çıkan eserler bunlardı. Bu dönemde, Osmanlı ulemâsı içerisinde özgün niteliğe sahip eser ortaya koyanlar yok denecek kadar azdı. Bunun en büyük sebebinin, Osmanlı fıkıh geleneğine yerleşmiş olan taklitçilik ve durağanlık anlayışı olduğu kabul edilebilir. Bundan dolayı birçok Osmanlı fıkıh ulemâsı özgün eserler meydana getirmek yerine İslâm ulemâsından intikal edenler üzerine şerh, hâşiye, ta'lik yazmayı tercih etmişlerdir. Bu eserlerin başında da *Hidâye* gelmektedir. Molla Fenarî, Şeyh Bedreddin, Hocazâde ve Molla Hüsrev gibi âlimler ise Osmanlı hukuk bilimindeki durağanlığın dışına çıkmaya gayret etmişlerdir. Bunlar arasında en kalıcı eser bırakan öyle anlaşılıyor ki Molla Hüsrev idi. Onun *Dürer* kısa adıyla bilinen eseri⁴⁰, yazıldığı tarihten sonra, hem kuruluş hem de daha sonraki dönem Osmanlı medreselerinde müracaat edilen klasik İslâm fıkıh eserlerinin yanında yer almaya başlamış, bunlar arasında uzun bir süre tutunmayı da başarmıştı.

XV. yüzyılda güçlenen Sünnî-Hanefî çizgide gördüğümüz Molla Hüsrev, durağanlığın dışına çıkma gayretlerinde bulunan önemli fıkıhçılardan biri sayılmalıdır. Çünkü bu dönemde, İslâm dünyasında da gelenekselleşmiş olan eskinin aktarılması, büyük mezhep imamlarının görüşlerinin tartışılmaz görülmesine karşı gelişen hareketler içerisinde o da bulunmaktadır. O, bunu

³⁹ Müellifin tam adı Ali bin Ebî Bekr Burhâneddin Merginânî'dir. Fergana'nın Merginân beldesindedir. Ebû Hafs Ömer en-Nesefî, Sadrüşşehîd ve Şemseddin Serahsî'nin talebesi Ebû Ömer el-Beykendi'den fıkıh tahsil etmiştir. *El-Hidâye* adlı eseri, *Bidâyetü'l-Mübeddî* adıyla yazmış olduğu muhtasar bir fıkıh kitabının şerhidir. Müellif, *Hidâye*'de en ziyade İmam Muhammed'in *Câmiussagîr* adlı kitabında *Muhtasar-ı Kudurî*'nin meselelerini şerh ve izah etmektedir (Bilmen, 1967/I, s. 342).

⁴⁰ Eserin tam adı *Dürerü'l-Hükkâm fî Şerhi Gureri'l-Ahkâm* olup müellifin daha önce fûrû'-ı fıkıh konusunda yazdığı *Gurerü'l-Ahkâm* adlı eserin şerhidir.

yaparken fıkıh usûlünün delillerini yerli yerinde kullanmıştır. *İstihşân* (bir şeyi iyi ve güzel bulmak) metodunu kullanarak bazı konularda hükümlere varması, onun değişimi işaret eden bir düşünce yapısına sahip olduğunu göstermektedir. Bu yüzden Molla Hüsrev'i Osmanlı hukukunun teşriine katkı sağlayan, yaşanan siyasi, kültürel, içtimaî ve ahlakî şartların gereklerine yönelik yeni görüşler üretmeye çalışan bir fıkıh âlimi olarak görmek gerekir. Onun önemli eserlerinden *Mirkât* ve onun şerhi *Mir'ât*, *Gurer* ve şerhi *Dürer* ile birlikte *Telvîh Hâşiyesi*'nin ilk dönem Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmasının bu konuda önemli bir payı olsa gerektir. Medreselerde okutulan fıkıh ve usûl-i fıkıh kitapları arasında İslâm ulemâsına ait olanların dışında ilk ciddî Osmanlı âlimi olarak temâyüz edecek eserler meydana getirmiş olması, Molla Hüsrev'in önemini ortaya koymaktadır.

Molla Hüsrev'in fıkıh ilmine nasıl yöneldiğini *Dürer* adlı eserinden takip etmek mümkündür. O, şöyle diyor:

“Kadılıkla geçen ömrümü oyalanmak; halkın içine karışmayı, müslüman olmayan kimselerle konuşmayı da değersiz bir şey sayardım. Hatta bunun hâlime uygun olmadığı daima zihnimde dolaşır. Yüce Allah'tan ömrümün sonunu hayra çıkarmasını istiyordum. Bununla beraber, bu ibtilâ hikmetten hâlî, fayda ve maslahattan uzak da olmadı. **Çünkü ufak tefek vak'a ve olayların hükümlerini araştırmaya ve meselelerin takririnde metinleri açıklamaya sebep ve vesile oldu.**” (Molla Hüsrev, *Dürer*, 1979/I, s. /3).

Molla Hüsrev'in bir fıkıh alimi olarak taklitçilik ve durağanlığa sahip olmadığını şu cümlelerinden anlayabilmek mümkün görünüyor:

“Şüphesiz ki ben araştırma, düzeltme ve açıklama hususunda, büyük ve faziletli imamların kavillerini incelemede ve maksadlarını anlamada **bütün gücümü harcadım. Hatta bazı faziletli ulemânın insanlık iktizâsı yanlışlarını buldum.** Yine bazı faziletli kişilerin, insanın kurtulamadığı bazı küçük hatâlarına vâkıf oldumsa da bundan dolayı onları kınamadım. Çünkü diğer ilimler, bu ilme nisbetle, damlanın; dalgaları birbirine çarpan denize nisbeti gibidir. Öyle deniz ki, sopayla dürtenden vazgeçtim, her kuvvetli dalgıç bile onun incilerini elde etmek için dalamaz. Bundan dolayı, sonraki ulemânın Gramer kitaplarında yetkileri olmakla ve o fende mu'teber kitaplar yazmış olmalarıyla beraber, **bu Fıkıh ilminin etrafını dolanamadıklarını görürsün. Muhtasar bile olsa, bu konuda bir risâle yazamamışlardır.** Ganî olan Allah (C.C.)'a muhtaç olan bu fakir kul (Molla Hüsrev), **intisâb etmiş oldukları ilimdeki tasniflerinde onlar ile beraber tartışması ve güvendikleri eserlerinde onlara karşı çıkması ile beraber, asrın ulemâsı ve zamanın faziletli kişileri o mubâhaseyi kabul ettikleri için,** faydalar ile dolu olan bu latîf metni (*Gurer*) ve değerli şerhi (*Dürer*) yazmakla onlardan üstün ve mümtâz olmuştur.” (Molla Hüsrev, 1979:IV, s. 414).

Yukarıdaki ifadeler çerçevesinde Molla Hüsrev, kuru bir nakilecilikten çok, yeni yaklaşımlara açık fikir dünyası sayesinde hükümler vermeye çalışmıştır. *Dürer* adlı eserinde buna dair çok sayıda örnek bulunmaktadır. O, bu eserin 90 yerinde daha çok “ekûlü=ben derim ki” ifadelerini kullanmıştır. Bunu yaparken

de *silsile-i edille-i şer'iyeye*'ye elinden geldiğince riayet etmiştir. *Kur'an, Sünnet, icmâ* temel delil kaynakları olmuş, nadiren *kıyâs*'a başvurmuş, daha çok da mensubu bulunduğu mezhebin tercihleri arasında en önemlisi olan *istihsân*'ı kullanmıştır. Molla Hüsrev, hangi metodu kullanırsa kullansın, bunun gerekçelerini açıklamaya özen göstermiştir. O, *edille-i şer'iyeye* hakkında bilgiler verirken bunların birbiriyle ilişkisini de sunmuştur. Ona göre olaylar sayısızdır. Olayların hükümlerini bilmek gerekince nasların zâhirleri, onları açıklamaya yetmemiş, o olayların halline yeten bir yol lazım gelmiş, ilâhi hikmet gereği bu ümmetin âlimleri peygamberleriyle beraber kılınmıştır. Hatta Allah, geçmişte büyük âlimler yaratmış, onlar vasıtasıyla şeriatın kâidelerini açıklamış ve kolaylaştırmıştır.

Dürer adlı eserde yer alan “ben derim ki” ve “biz deriz ki” ifadeleri doğrudan hüküm ortaya koyma anlamına geldiği için önemlidir. Molla Hüsrev herhangi fikhî bir mesele hakkında hüküm verirken başka bir âlimin görüşüne karşı çıkmaktadır. Onun, görüşlerine karşı çıktığı âlimler, İmam Azam (1979:II, s. 305⁴¹; III, s. 232⁴²), İmam Şâfiî (1979:I, s. 67⁴³, 155⁴⁴; III, s. 207⁴⁵, s. 334), İmam Muhammed (1980:III, s. 29)⁴⁶, İmam Züfer (1979:II, s. 49; III, s. 334⁴⁷, s. 337), Zeylâi (1979:I, s. 22⁴⁸, s. 28, s. 64, s. 122, s. 148, s. 321, s. 353; II, s. 65, s. 162, s. 289; III/205⁴⁹, s. 328; IV, s. 278), Şemsü'l-Eimme (1979:I, s. 214)⁵⁰, Kâdihân (1979:I, s. 273)⁵¹, Sadrü'ş-Şeria (1979:I, s. 300⁵², s. 347, s. 421; II, s.

⁴¹ Molla Hüsrev, köleliğin ortadan kaldırılması durumunda azadın isbatı noktasında İmam Azam'ın görüşüne, fukahânın “azâd etmenin gerçek manası şer'î kuvvet olan azâdın isbâtıdır” sözüyle karşı çıkmaktadır.

⁴² Müellif, buradaki görüşünde doğrudan re'ye ihtiyaç olduğunu vurgulamaktadır.

⁴³ Müellif, Şâfiî'nin görüşüne karşı çıkarken Hz. Ömer'den sâdır olan bir sözü delil göstermektedir.

⁴⁴ Müellif, namazlarda kırâatın miktarı konusunda İmam Şâfiî'nin hadîs-i şerifine karşılık Kur'an-ı Kerim'den “Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyunuz” anlamındaki Müzzemmil sûresi 20. ayetini delil göstermiştir.

⁴⁵ Müellif, İmam Şâfiî'nin satışla ilgili “satıcı ile müşteriden her biri için meclis muhayyerliği vardır” görüşüne, “bu sözün zâhirine itiraz vârid olur. Şöyle ki; eğer diğerinin hakkı ile temellük hakkı murâd edilirse müsellemdir, lakin fayda vermez” cümlesiyle cevap vermektedir.

⁴⁶ Müellif, İmam Muhammed'in kazf cezası konusundaki görüşüne, “öfke hali <<zene ettin>> sözünün zinâ manasında olduğunu tercih eder” şeklinde cevap vermektedir.

⁴⁷ Müellif, İmam Züfer'in sarf konusundaki görüşüne, “mutlak mukabele, mezkur sarfa muhtemel olur. Şu halde sarfi tashih için buna hamledilir, bunda tasarrufun aslını değiştirmek yoktur...” şeklinde cevap vermektedir.

⁴⁸ Müellif, Zeylâi'nin temizlik konusundaki görüşüne, “fukahâ, suyun uzuvda kaldığı müddetçe müstamel olmadığında da ittifak etmişlerdir.” Cümlesiyle cevap vermektedir.

⁴⁹ Müellif, Zeylâi'nin görüşüne karşılık Kudurî'nin sözünü delil göstermiştir.

⁵⁰ Müellif, Şemsü'l-Eimme'nin farz namaza katılma hakkındaki görüşüne, “iki rekata yetişen hakkında söz etmemelerinin sebebi şudur: Onun hükmü iki tarafın hükmünden anlaşılır...” şeklinde itiraz etmektedir.

⁵¹ Müellif, Kâdihan'ın tilavet secdesi konusundaki görüşüne, “bunda uzlaştırma yolu şudur: Şüphesiz Kâdihan'ın mecnundan maksadı daimi olmayan ayık olan delidir. Telhis sahibinin maksadı ise daimi delidir” cümleleriyle karşılık vermektedir.

⁵² Müellif, Sadrü'ş-Şeria'nın şehid babı hakkındaki görüşüne, “Sadrü'ş-Şeria, Hidaye'nin ibaresini düşünmemiş ve şerhlerine dahi bakmamıştır...” şeklinde karşılık vermektedir.

79, s. 140⁵³, s. 290; 1980:III, s. 272, s. 293, s. 325, s. 365⁵⁴, s. 382; IV/88, s. 155⁵⁵, s. 266, s. 272, s. 375)'dır. Bu verilere göre Molla Hüsrev, önde gelen mezhep imamı da dahil çok sayıda fıkıh âliminin muhtelif konulardaki görüşlerini eleştirmektedir. En çok Sadrü's-Şerîa'yı eleştirmesi, eserlerinde en çok kullandığı referanslardan biri olması nedeniyle ilginçtir. "Ben derim ki" kalıbıyla kendi hükmünü ortaya koyarken eleştirdiği eserler ise, *Înâye*⁵⁶ (1979:I, s. 390), *Nihâye*⁵⁷ (1979:II, s. 64; IV, s. 326) *Vikâye*⁵⁸ (1979:I, s. 47, s. 413; IV, s. 392), *Hâvî Şerhi* (1979:II, s. 279⁵⁹), *Hidâye*⁶⁰ (1979:I, s. 47, s. 120, s. 152; II, s. 39, s. 70; III, s. 210, s. 251; IV, s. 79), *Kâfi*⁶¹ (1979:II, s. 39, s. 70, s. 189, s. 226, s. 266; III, s. 210, s. 398, s. 415; IV, s. 79, s. 156, s. 186, s. 249, s. 263) *Kenz*⁶² (1979:I, s. 303) ve *el-Mecma*⁶³ (1979:II, s. 22)'dir. *Zeylât*, *Hidâye* ve *Kâfi* onun en çok müracaat ettiği kadar eleştirdiği eserler de olmuştur. Molla Hüsrev, saydığımız âlim ve eserlerine karşı, Kur'ân-ı Kerim'den âyetler (1979:II, s. 51, s. 371⁶⁴; III, s. 11⁶⁵, s. 76⁶⁶, s. 207⁶⁷; IV, s. 341⁶⁸), hadîs-i şerifler

⁵³ Müellif, Sadrü's-Şerîa'nın mehr konusundaki görüşüne, "bu mesele söz götürür. Çünkü bu mesele nikah meselesi değildir. Belki mehr meselesidir ve bi'l-icmâ bu meselede yemin vardır..." şeklinde cevap vermektedir.

⁵⁴ O, Sadrü's-Şerîa'ya karşı çıkarak, *Kâfi* ve *Fusûleyn*'deki görüşlerin doğru olduğunu söylüyor.

⁵⁵ Müellif, Sadrü's-Şerîa'nın davâ konusundaki görüşüne, "onun veçhinin bilinmesi iki müselleme mukaddimeye bağlıdır..." şeklinde cevap vermektedir.

⁵⁶ Ekmelüddin Muhammed b. Mahmud b. Ahmed el-Bâbertî (ö. 1384)'nin Burhaneddin Merginânî (ö. 1197)'nin *El-Hidâye* adlı eserine yazdığı şerhtir (Aytekin, 1991, s. 378).

⁵⁷ İmam Hüsamüddin Hüseyin b. Ali el-Marûf b. Es-Sıgnakî (ö. 1301)'nin Burhaneddin Merginânî (ö. 1197)'nin *El-Hidâye* adlı eserine yazdığı şerhtir (Kallek, 1998, s. 472).

⁵⁸ Burhanüşşerîa Mahmud b. Sadrüşşerîa (ö. XIV. yy.)'nin Hanefî mezhebine ait mütün-i erbaa veya mütün-i selâse diye anılan önemli eserdir (Bedir, 2013, s. 107)

⁵⁹ Müellif burada, güvenilir Şâfiî kaynaklarındaki görüşleri delil göstermiştir.

⁶⁰ Ebu Muhammed Cemalüddin Abdullah b. Yusuf b. Muhammed ez-Zeylât (ö. 1360)'nin en önemli fıkıh kitabıdır (Sifil, 2013, s. 352-353).

⁶¹ Hâkim eş-Şehîd (ö. 945)'in *El-Muhtasarü'l-Kâfi* olarak da bilinen fıkıh kitabıdır (Gözübenli, 1997, s. 196).

⁶² Ebü'l-Berekât en-Nesefî (ö. 1310)'nin *el-Vâfi* adlı eserinin özeti olup *Kenzü'd-Dekâik* olarak da bilinir (Yaman, 2002, s. 261).

⁶³ Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Hanefî'nin *El-Mecmau'l-Fetâvâ* adlı eseridir.

⁶⁴ Kur'ân-ı Kerim, Tahrîm sûresi, ayet: 1.

⁶⁵ Kur'ân-ı Kerim, Nur sûresi, ayet: 2.

⁶⁶ Molla Hüsrev, kısas gerektiren ve gerektirmeyen şeyler konusunda İmam Şâfiî'nin delil olarak gösterdiği Bakara sûresi 178. ayetine, Mâide sûresi 45. ayetini yorumlayarak delil gösteriyor.

⁶⁷ Kur'ân-ı Kerim, Nîsa sûresi, ayet: 29.

⁶⁸ Molla Hüsrev, vasiyyet bölümünde İmam Züfer'in kıyâsla verdiği hükme karşılık Tevbe sûresi 103. ayetini delil gösteriyor. Yani o, kıyâsa karşılık nassı kullanıyor.

(1979: I, s. 320; III, s. 146⁶⁹, s. 237⁷⁰), icmâ (1980:III, s. 50⁷¹) ve hulefâ-yı râşidîn'in hükümlerini (1980:III, s. 156⁷²) delil olarak sunmuştur⁷³.

İçtihadı pek sıcak bakılmayan bu dönem Osmanlısında fıkıh âlimleri arasında önemli bir yeri bulunan Molla Hüsrev, yazdığı bazı önemli eserlerine ek olarak mezhep imamları ve seleflerinin görüşlerinden tercih yapan bir fakih görüntüsü çizmektedir. O, *Dürer*'le, durağanlık ve nakilcilikten çok, toplum refahı için gerekli olan yeni görüşler ileri sürmektedir. *Velâ Risâlesi* adlı eseriyle de bu özelliğini ispatlamıştır. Bu risâleyi yazma gayesi hakkında, cumhûr ve icmâ anlayışı ile ilgili olarak verdiği bilgiler konu açısından oldukça önemlidir. Molla Hüsrev bu konuda şunları söylemektedir:

“Bundan sonra bu memleketin hükümdârları diğer ülkelerin hükümdârlarına farz olan cihâd kendileri yapıp farzı onlardan düşürmek suretiyle üstün oldular. Yine bu ülke, kâfirlerle fâcirlerle, fitne ve inatçılarla cihâd yeri olmak bakımından diğer ülkelere üstün oldu. Bundan dolayı burada köle ve câriyeler çoğaldı ve zarurî olarak azâd eden ve edilenler de çoğaldı. Neticede bunlar hakkında “velâ davası” arttı, “velâ” konusu da insanlar arasında yayıldı. **Meşhur kaynaklarda bu konu ele alınmakla birlikte, diğer mevzûlar gibi ayrıntılı değildir. Özellikle asil ve atikden doğan çocuk konusu. Buna rağmen azı hariç, birçoğu konunun hakkını veremedi. Bunların çocukları da gerçeği göremedi.** Çünkü onlar hep baba tarafına baktılar. Anne tarafını ise ihmalen dolayı meydana gelecek zararın farkına varamadılar. İ'tâkin sübûtunda şehâdeti ve semâyı kâfi gördüler. Bunu, cumhûra, daha doğrusu icmâa muhalefet olur düşüncesiyle terketmediler. **Kaldı ki, büyük âlimlerin umumî menfaati dikkate alarak kanaatlerini ortaya koydukları bir gerçektir. Oysa onlara, maksatlarını farklı yorumlayıp sarıldılar. Bir kısmı reddedilmesi gerekli olan zâhiri, bazısı da zâhirin zıddını ele aldı. Ama açık delil sebebiyle onların bu düşüncelerini terketmek gerekir. Bazıları da hata etti. Çünkü bunlar, doğruyu yanlışla birlikte öğrendiler. Bunlara da sözlerinin fâsid olduğunu hatırlatıp, akıl ve nakil ile yanlışlarını göstermek gerekir.** Rabb'imden doğrusunu lütfetmesini isteyerek bu konuda bir risâle yazdım. En güzel tertibe riayet ettim. Bu risâlem, *mukaddime, maksad, fasıl ve tenzîb*den meydana gelmektedir” (Molla Hüsrev, 857, v. 30b; Cici, 2001, s. 213-214).

⁶⁹ Molla Hüsrev, İmam Şâfiî'nin kasâme bâbında müracaat ettiği hadîs-i şerife karşılık bir başka hadîsi delil gösteriyor.

⁷⁰ Molla Hüsrev, alim satım işinde görme muhayyerliği konusunda yine İmam Şâfiî'ye karşı hadîs-i şerifi delil gösteriyor.

⁷¹ O, sahâbenin, Hz. Ali'nin sözü üzerindeki icmâlarını tercih etmiştir. Hırsızlıktan dolayı gereken kısas cezası konusunda İmam Şâfiî'nin ileri sürdüğü hadîs-i şerifin sahih olmadığını bu icmâ ile ispatlamaya çalışıyor.

⁷² Molla Hüsrev, İmam Şâfiî'nin diyetlerin ödenmesi bölümünde ileri sürdüğü görüşe, Hz. Ömer'in hükmüyle karşılık veriyor.

⁷³ İstinbât metotlarından icmâ'a gidiş yolunda bir örnek sunmak sanırsanız onun metodolojisini anlamaya yetecektir. Bu konudaki örnek oruca niyetle ilgilidir: Kazâ, nezr, kefarete ve nâfile oruçlarına niyet edildiğinde farz olan Ramazan orucunun da yerine getirilmiş olacağı, yalnız misafir başka bir vâcibe yanlışlıkla niyet eylediğinde Ebu Hanîfe katında öbürleri gibi olmayacağı, İmâmeyn katında da mukîm gibi değerlendirildiğinden, misafir orucunun icmâen sabit olacağını kabul etmektedir (Molla Hüsrev, 1288, s. 43). Buradan çıkan hüküm, misafir için zorluk kaldırılmalı, onun için fitraya ruhsat verilmeli şeklindedir.

Yukarıdaki alıntıdan anlaşıldığı kadarıyla Molla Hüsrev, velâ meselesinin İslam dünyası açısından önemli bir konu olduğunu, önceki ulemâ tarafından da tartışıldığını, fakat Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu siyasi konum itibarıyla bu meselenin güncel şekilde yorumlanması gerektiğini göstermektedir. Dolayısıyla *Dürer* adlı eserindeki fikhî bakış açısını burada da sürdürmektedir.

Molla Hüsrev'i önemli bir mektep haline gelen Razî yolunun Osmanlı'daki temsilcilerinden biri olarak kabul etmek gerekir. Onunla ilgili söylenmesi gereken diğer bir husus da, hem eserleri, hem de eserlerindeki görüşleri hakkındadır. İlk dönem olsun, sonraki dönem olsun Osmanlı medreselerinde, İslâm ulemâsına ait kitaplardan *Hidâye*, *Bidâye*, *Kenzü'd-Dekâyik* ve *Vikâye* gibilerin arasında, kendi yazdığı *Dürer*'e kadar Osmanlı ulemâsından birine ait başka bir fıkıh kitabı bulunmaması gösteriyor ki, bu âlim hem meydana getirdiği eserleriyle, hem de ortaya attığı yeni görüşlerle Osmanlı hukukunda ve bilim dünyasında büyük itibar görmüştür. Molla Hüsrev'in, başka gayeler dışına çıktığı pek gözlenmemektedir. Onun da *ehl-i re'y* olan Hanefiler gibi hukukun zeminini oluşturacak bir takım hukukî prensipleri benimsediği söylenmelidir. Eserlerinde birtakım metotlar kullanarak verdiği hükümler, İslâm fikhının teorik yanlarıyla sınırlı kalmamış, aynı zamanda oluşturulacak *örfî hukuk kodifikasyonu*'na pratik alanda da faydalar temin etmiştir. Bu açıdan bakıldığında onun, teorik ve uygulamalı hukuk sisteminin teşekkülünde önemli bir yeri olduğu söylenmelidir.

Molla Hüsrev'in nazarî fıkıh dediğimiz -henüz vukû bulmamış ya da vukû muhtemel- meseleler üzerindeki çalışmalarla ilgilendiğini de söylemeliyiz. *Ehl-i re'y*'in önemli bir özelliği olan nazarî fıkıh konusu ile ilgilenmek onun için de önemli bir uğraş gibi görünüyor. O, tıpkı *ehl-i re'y* mektebine mensup Ebu Hanîfe ve diğer Hanefiler gibi, Kur'ân ve Sünnet nassları üzerinde yaptığı çalışmalarda birçok cüz'î meseleye esas teşkil edebilecek evrensel hukukî ilkeleri ele almıştır. O, hukukun bu ilkeler üzerine bina edilmesi ile neticesine ulaşmış, bunları nasslarda ve uygulamalarda arayan bir fıkıhçı olmuştur. Ebu Hanîfe gibi o da genellikle nassların lafzıyla değil, onlarda mevcut hükümle gerçekleştirilmek istenen şer'î gayeye bakmıştır. Şu da söylenmelidir ki Molla Hüsrev, hükmü lafzen veya kıyâsen nasslarda bulunmayan meselelerin çözümünde klasik istidlâl metotlarının dışında, toplumsal gerçeklerden ve hayatın içinden çok şeyi kullanmıştır. Genelde Hanefilerin, özelde Molla Hüsrev'in fikhî problemlerin çözümünde *istihsân*'ı kullanmaları, metodolojik açıdan daha serbest bir anlayış içinde olduklarını göstermektedir. Neredeyse bütün Hanefiler bu metodu Ebu Hanîfe'ye borçludurlar. Galiba ondaki "üstâda bağlılık" izini, Hanefî fikhının gelişmesinde ve doktriner yapısını tamamlamasında yine Ebu Hanîfe ile yerleşen geleneğe bağlamak mümkündür. Hanefiler gibi Osmanlı fıkıh âlimleri ve Molla Hüsrev, *istihsân*'ı

değişen şartlar karşısında hakkaniyete uygunluğu, kolaylığı ve toleransı sağlamak, dinin genel ilke ve amaçlarına uygun yeni çözümler üretmek, nassların lafzî anlamları ve kuralların katılığı içerisine sıkışıp kalmak yerine onların ruhunu araştırma gayesiyle kullanmışlardır. Hanefilik'teki esnekliği, gelişen ve değişen toplum ihtiyaçlarına daha ılımlı yaklaşmasını, tamamen *istihsân*'a bağlamak çok iddialı olur ama bu metodun adı geçen mezhebin fıkıh anlayışındaki esnek tavrında önemli bir yeri olduğuna şüphe yoktur.

Fıkıhçı (fakîh) özelliğiyle temâyüz eden Molla Hüsrev'in özelde fıkıhın, genelde dinin teorik ve pratiklerine yönelik çözümler önermeye ve üretmeye çalıştığı görülmektedir. Her iki kategoriye din, devlet ve özellikle de toplum bağlamında hizmet eden birisi olarak onun kullandığı içtihat metodunun pratik yönü daha belirgin şekilde ortaya çıkmaktadır. Mesela, yaşadığı dönemde, içinde bulunduğu devlet ve toplum şartlarını göz önüne alarak yazdığı *Velâ Risâlesi*'nin içeriği, aslında tamamen o dönem ve şartların ihtiyaçlarına göre şekillenmişti. Onun itikadî konularda yorumda bulunmaması, yani yeni bir görüş ortaya koymaması özellikle kelâmı olan soğuk ilişkisinden dolayı olsa gerektir. Ceza konusunda ise, daha çok önceki ulemânın eserlerinden faydalanarak işin teorik kısmını sunmuştur⁷⁴. Kendilerinden yararlanarak hazırlanan *kânunnâmeler* ile birlikte hadd ve kısas tatbikatında onun eserlerine müracaat edilmiş, devletçe tanzim edilen ta'zîr cezaları hal ve zamanın şartlarına bağlanmıştır (Karaman, 1974, s. 162).

Mevzûu ideal bir hukuk olan fıkıh (Goldziher & Köprülü, 1974, s. 608), sahasında temayüz eden Molla Hüsrev *edille-i şer'îyye*'nin ilk ikisi (usûl-i mutlaka) değişmemek üzere diğer istinbat tercihlerini kullanmıştır. Onun *kıyâs* konusundaki tercihleri, genişleyen İslâm dünyasının artan meselelerine çözüm arayışının bir yansıması olmalıdır. Aynı mezhebe mensup büyük âlimler arasında bile bazı ayrıntılarda görüş farklılığı bulunması göz önüne alınırsa, farklı boyutlarda toplumun hizmetine sunulan görüşlerin fıkıhın faydasına olduğu kabul edilebilir. Bu açıdan baktığımızda ortaya konan farklı görüşleri, esasta *ideal hukuk*'u oluşturma gayretleri çerçevesinde ele almak daha doğru olacaktır. İlk büyük fıkıh âlimlerinden beri silsile şeklinde devam edegelen fakîh halkalarından birini de Molla Hüsrev'in oluşturduğu rahatlıkla söylenebilir.

Sonuç

Sonuç olarak Molla Hüsrev; fîrû-ı fıkıh başta olmak üzere usûl-i fıkıh, tefsir, akaid, mantık, belagat gibi ilimlerle ilgilenen çok yönlü bir İslâm âlimi

⁷⁴ Molla Hüsrev, her ne kadar bir iki ta'zîr cezasından bahsetmişse de bu genele mal edilmemelidir. Çünkü bu konu, doğrudan devletin müdahalesini gerektirmektedir.

tipinin Osmanlı'daki temsilcisi olarak görülmektedir. O, ilmî bakımdan bazen durağanlığın ve gelenekselliğin dışına çıkma gayretleri göstererek Osmanlı ulemâsı içinde kendine özel bir yer ayrılmasını sağlayacak bir başarı sağlamıştır.

Molla Hüsrev, fıkıh sahasının bütün zorluklarına rağmen eski ile yeni arasında mukâyeseler yapmıştır. Bunda da başarılı olmuştur. Zaman zaman, bağlı olduğu Hanefiliği aşan, hatta diğerlerini de bağlayan görüşleri yansıtmıştır. Adına taklid ya da duraklama, ne denirse densin, devir ve anlayışın dışına çıkmayı başarmış birkaç müstesnâ Osmanlı âliminden biri olmuştur. Şerhçilik ve nakilcilik yapmıştır, ama durağan bir anlayışı asla yansıtmamıştır.

Molla Hüsrev, Osmanlı hukukunun gelişim sürecinde önemli bir yer edinmiştir. O, Osmanlı hukukunun sistematize edildiği aşamalarında XV. yüzyılın önemli mümessili olmuştur. Yazdığı fıkıh kitabıyla, hukuk sahasındaki etkisi, *Mecelle*'ye kadar, XVI. yüzyılda kesin bir üstünlük, bunu izleyen yaklaşık üç yüzyıllık süreçte nispeten azalan bir seyir izlemiştir. Osmanlı devlet ve toplum hayatında, her ne kadar pragmatik kaygılarla hizmetini yerine getirmişse de, hukukun teorik ve pratiğine dönük gayretler içerisinde de olmuştur. Osmanlı ilim hayatında ise onun fıkıh konusundaki önemli eserleri kendinden sonraki âlimlere bir model sunmuştur. Molla Hüsrev'den sonraki fıkıh âlimlerinin bu modeli ne kadar benimsediğini ortaya koyabilmek için başka örnek isimler de incelenmelidir. Bu sayede XVI. yüzyıldan itibaren idarî, sosyal, dinî ve kültürel yapının şekillenmesinde bu âlimlerin ve ilmin yeri daha sağlıklı şekilde belirlenebilecektir.

Kaynakça

Anhegger, R.& İnalçık, H. (2000). *Kânûnnâme-i Sultânî Ber Mûceb-i 'Örf-i Osmânî, II. Mehmed ve II. Bâyezid Devirlerine Ait Yasaknâme ve Kânûnnâmeler*, TTK.

Apaydın, H. Yunus. (2000). İctihad. *DİA* içinde, (ss. 432-445), 21, TDV Yayınları.

Aşıkpaşazâde. (1332). *Tevârih-i Âl-i Osmân'dan Aşıkpaşazâde Tarihi*.

Aydın, Mehmet Akif. (1996). *İslâm ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları*. İz Yayıncılık.

----- (2002). Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı ve İşleyişi. *Türkler* içinde, (ss. 15-20), X.

Aytekin, Arif. (1991). Bâbertî. *DİA* içinde, (ss. 377-378), 4, TDV Yayınları.

Bedir, Mürteza. (2013). Vikâyetü'r-Rivâye. *DİA* içinde, (ss. 106-108), 43, TDV Yayınları.

Bilge, Mustafa. (1984). *İlk Osmanlı Medreseleri*. İÜEF Yayınları.

Bilmen, Ömer Nasûhi. (1967) *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*. (I), Bilmen Yayınevi.

Cici, Recep. (2002). Klâsik Dönem Osmanlı Hukuk Düşüncesinin Temel Özellikleri. *Osmanlı* içinde, (ss. 52-60), XI, Yeni Türkiye Yayınları.

Cici, Recep. (2001). *Osmanlı Dönemi İslâm Hukuku Çalışmaları, Kuruluştan Fâtih Devri Sonuna Kadar*. Arasta Yayınları.

Clot, André. (1998). *Fatih Sultan Mehmed: Çağ Açan Hükümdar*. (Çev. Necla Işık), 1998.

Ekinci, Ekrem Buğra. (2008). *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*. Arı Sanat Yayınları.

Fazlur Rahman. (2000). *İslâm*. (Çev. Mehmet Dağ-Mehmet Aydın), Ankara Okulu Yayınları.

Gibb, H. A. R. & Harold Bowen. (1950). *Islamic Society and The West*.

Goldziher, Ignaze & Köprülü, F. (1974). Fıkıh. *İA* içinde, (ss. 601-622), V, Milli Eğitim Bakanlığı.

Gökbilgin, M. Tayyib. (1952). *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı Vakıflar-Mülkler-Mukâtaalar*. İÜEF Yayınları.

Gözübenli, Beşir. (1997). Hâkim eş-Şehîd. *DİA* içinde, (ss. 195-196), 17, TDV Yayınları.

Hassan, Ümit. (2001). *Osmanlı Örgüt-İnanç-Davranış'tan Hukuk-İdeoloji'ye*.

Işık, Kenan. (1967). *Mutezile'nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

İnalcık, Halil. (1996). Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri. *Reşit Rahmetî Arat İçin*, (ss. 259-275).

İnalcık, Halil. (1974). II. Mehmed, *İA* içinde, (ss. 506-535), VII, Milli Eğitim Bakanlığı.

İnalcık, Halil. (2000). *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*. Eren Yayınları.

İnalcık, Halil. (1973). *The Ottoman Empire, The Classical Age 1300-1600*.

Kallek, Cengiz. (1998). El-Hidâye. *DİA* içinde, (ss. 471-473), 17, TDV Yayınları.

Kânunnâme-i Âl-i Osmân (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin). (2003). (haz. Abdülkadir Özcan), Kitabevi.

Karaman, Hayreddin. (1996). Fıkıh. *DİA* içinde, (ss. 1-14), 13, TDV Yayınları.

Karaman, Hayreddin. (1974). *Mukâyeseli İslâm Hukuku*. I-III, İrfan Yayınevi.

Koç, Yunus. (1999). Erken Dönem Osmanlı Hukuku: Yaklaşımlar, Temel Sorunlar. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (ss. 115-126), 16.

Lekesiz, M. Hulusi. (1999). Osmanlılarda Sünnî-Hanefî Geleneğin Oluşmasında Ulemânın Rolü. *Osmanlı* içinde, (ss. 80-84), VII.

Molla Hüsrev. (1979-1980). *Kaynaklarıyla Büyük İslâm Fıkıhı, Dürer ve Gurur Tercümesi*. (Müt. Arif Erkan, Kontrol ve Takriz: Ahmet Davutoğlu), I-IV, Eser Neşriyat.

Molla Hüsrev. (850). *Mir'âtü'l-Usûl fî Şerhi Mirkâti'l-Vusûl*. Millet Ktp. Feyzullah Efendi Bölümü 639 nolu yazma.

Molla Hüsrev. (1288). *Teshîlü Mirkâti'l-Vusûl ilâ İlmi'l-Usûl*. (Müt. Gelibolulu Osman Efendi).

Nyberg, H. S. (1960). Mûtezile. *İA* içinde, (ss. 756-764), 8, Milli Eğitim Bakanlığı.

Ocak, Ahmet Yaşar. (1998). Din ve Düşünce. *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi* içinde. (ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), II, IRCICA.

Ocak, Ahmet Yaşar. (2002). Klâsik Dönem Osmanlı Düşünce Hayatı. *Türkler* içinde, (ss. 15-26), XI, Yeni Türkiye Yayınları.

Ocak, Ahmet Yaşar. (1994). XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Resmî İdeolojisi ve Buna Muhalefet Problemi. *XI. Türk Tarih Kongresi'nden Ayrılışım*, TTK Yayınları.

Scahcht, Joseph. (1986). *İslâm Hukukuna Giriş (An Introduction to Islamic Law)*. (Çev. Mehmed Dağ-Abdülkadir Şener), AÜİF Yayınları.

Sifil, Ebubekir. (2013). Zeylât, Abdullah b. Yusuf, *DÎA* içinde, (ss. 352-354), 44, TDV Yayınları.

Tursun Bey. (1330). *Târih-i Ebu'l-Feth*, (TOEM İlâvesi).

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (1998). *Osmanlı Tarihi*, (II), TTK.

Üçok, C., Mumcu, A., & Bozkurt, G. (2002). *Türk Hukuk Tarihi*, Savaş Yayınevi.

Yazıcıoğlu, M. Sait. (2002). Osmanlılar ve Sünnî-Hanefî Anlayış. *Türkler* içinde, (ss. 110-113), XI, Yeni Türkiye Yayınları.

Zehrâ, Muhammed Ebû. (1999). *Ebû Hanîfe*, (çev. Osman Keskiöglü), DİB Yayınları.

Çatışma beyanı: Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederler.